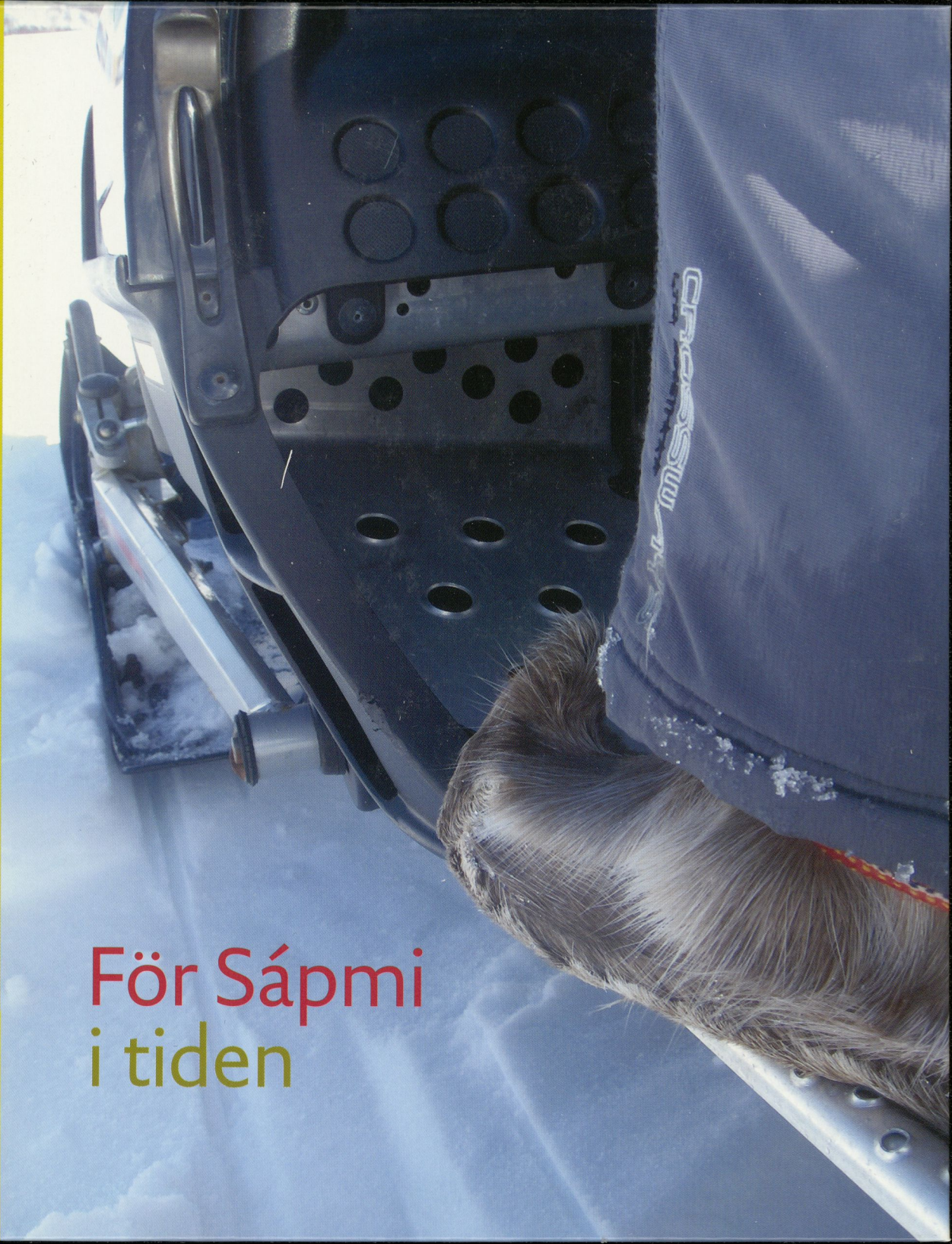

För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silvéén

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvén
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Hélène Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvén

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

»Jag längtade att jag vore fri« 1900-talet i ett samiskt kvinnoliv

ANDREA AMFT är fil.dr i ämnet samiska studier och verksam som forskarassistent vid institutionen för språk vid Umeå universitet. Hon disputerade 2000 på avhandlingen *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsuillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv.*

Som forskare har jag ofta undrat varför samiska kvinnors liv har beskrivits så sällan i litteraturen och i forskningen och varför de själva så sällan kommer till tals. Hur har samiska kvinnor blivit så osynliga? Jag tror att en del av svaret ligger i att deras perspektiv och faktiska betydelse för familjen och samhället har förringats. Kvinnornas vardagsskildringar kan framstå som enkla, men det vore helt fel att underskatta deras betydelse. För kvinnorna berättar inte bara om sig själva, utan även om hur deras familjer och små samiska lokalsamhällen har tagit sig igenom de allvarliga kriser som mött dem under åren. Deras liv återspeglar i själva verket de stora samhällsförändringar som ägt rum under 1900-talet. Eftersom den samiska kvinnoforskningen ännu bara är i sin början, är det angeläget att uppmärksamma och synliggöra dessa kvinnoliv. Jag vill därför ge plats åt en kvinna som jag här kallar Inger-Anna.

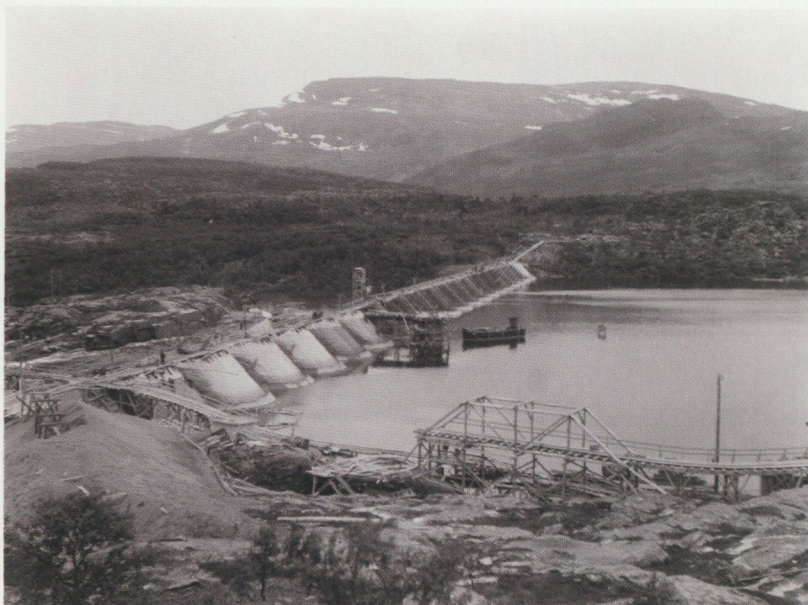
Båtfärd med utombordsmotor 1939. Vaisaluokta, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Bakgrund

I samband med arbetet med min avhandling *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, gjorde jag ett stort antal intervjuer. Berättelsen i den här artikeln är en bearbetning av en intervju i det materialet och alla direktcitat kommer därifrån.

I min avhandling visar jag att rennäringen och därmed den ekonomiska och politiska makten bland samerna har maskuliniserats som ett resultat av förändringar inom det samiska samhället och till följd av myndigheters behandling av samer. Förutsättningarna för både renskötande samer och andra samer har förändrats radikalt under de senaste hundra åren. Gruvdrift,

Dammbyggnaden
vid Suorva. Sör-
kaitums sameby,
Gällivare socken,
Lule lappmark,
Norrbottens län
1939. Foto Ernst
Manker, © Nordiska
museet.

skogsbruk, vattenkraft och turism har gjort att samerna och deras renar har fått flytta på sig, effektivisering av renskötseln har varit nödvändig för att hålla rennäringen lönsam, men allt har också lett till att färre samer – i synnerhet allt färre samiska kvinnor – kan ägna sig åt renskötsel.

Ett exempel på statlig diskriminering av kvinnor inom renskötseln är renbeteslagen från 1928, som innebar att samiska kvinnor förlorade sina rättigheter som renägare om de gifte sig med män utan rättigheter. Lagen var en åtgärd för att renskötseln skulle stanna inom det samiska samhället och den innebar att den manliga dominansen förstärktes. Även om lagen blev formellt könsneutral 1971 underordnas kvinnorna fortfarande männen i praktiken genom att de sällan blir fullvärdiga medlemmar i samebyn där alla ekonomiska beslut tas. Makten bygger nämligen på hur många renar man har.

Men det finns och har funnits många samer som ägnat sig åt annat än renskötsel. Dessa samer har inte fått samma status eftersom de särskilda samerättigheterna knutits till renskötseln. Det finns också en föreställning bland samerna själva om att den samiska kvinnan är stark, högaktad och jämställd. Men allt som ger privilegier i samebyarna är de manliga uppgifterna, inte de kvinnliga som egentligen är lika viktiga. I Sametinget är majoriteten män och eftersom lojaliteten inom kollektivet är så stark är det svårt för samiska kvinnor att säga att de är underordnade – det kan uppfattas som en form av försvenskning. Att underordna sig själv som kvinna blir ett sätt vara »riktig« same.

Den person som jag valt att presentera har på flera sätt hört till de underordnade och marginaliserade. Inger-Anna är kvinna, same och same utan renar. Hon föddes på 1920-talet och har tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet. När hon var

ung bodde ännu främst samiska familjer inom området och de flesta talade ännu samiska. Så också Inger-Anna, som har lulesamiska som modersmål och vardagsspråk. Under sitt långa liv har hon bevittnat hur de samiska familjerna vid Stora Lulevatten klarat sig genom både goda och dåliga år. Ibland tvingade stora motgångar familjerna att förändra sina liv på ett genomgripande sätt och att söka andra och helt nya försörjningssätt. Inger-Annas liv har präglats av mycket och fysiskt tungt arbete och hennes valmöjligheter, särskilt som flicka och som ung kvinna, har varit begränsade. Hennes familjs historia ger oss en uppfattning om det hårda och mödosamma livet som fiskesamer. Att livnära sig på insjöfiske har under lång tid varit en utväg ur svåra försörjningskriser för många samiska familjer. Enligt Inger-Anna betraktades också de som levde på fisket som utblottade och fattiga. Många som blev fiskesamer återgick till renskötseln då villkoren blev bättre, eller övergick till andra näringar.

Inger-Annas liv framstår för mig som enkelt och anspråkslöst. Det verkar inte ha funnits något utrymme för henne att förverkliga några stora drömmar, ändå fick jag intrycket att hon i stort sett är belåten med det hon trots allt har fått och uppnått.

Krisår i renskötselns yttersta marginaler

Inger-Anna själv har aldrig levt nomadliv trots att hennes familj ursprungligen levde av renskötsel och var nomader. Anledningen till detta är att en rad dåliga renskötselår inträffade inom lulesamiskt område på 1910-talet, då renstammen minskade drastiskt. Vintern 1912–13 var mycket svår. Snön var så hårt packad att renarna inte kunde gräva sig fram till mark-

fodret och många svalt ihjäl. Året därpå, sommaren 1914, drabbades också hela Lappland av en svår renpest samtidigt som ett antal vargar härjade i området och renantalet minskade ytterligare. Det fanns olika överlevnadsstrategier, till exempel att försörja sig som fiskesamer eller att ta upp ett hemman och bedriva gårdsbruk.

Även Inger-Annas föräldrar drabbades hårt av nödåren och upphörde att nomadiserar år 1919. Det var vid den tidpunkten de tvingades att söka sin utkomst i renskötselns yttersta marginaler. Att anamma livet som fiskesamer innebar för dem den säkraste vägen ut ur den akuta försörjningskris som förlusten av renhjorden hade försatt dem i. Inger-Annas familj valde att bli bofast i ett av de egna vistena, där de visste att fisket var bra. I fortsättningen försörjde de sig huvudsakligen på fiske i kombination med kreaturshållning, främst kor. Familjens män tog också olika tillfälliga arbeten, som timmerhuggning och timmerkörning i samband med byggandet av Suorvadammen, och senare även diverse arbeten hos Vattenfall.

Efter nödåren återstod enbart ett fåtal renar av familjens hjord, de placerades som skötesrenar hos en morbror till Inger-Anna. På detta sätt hjälpte släktingarna varandra och arrangementet gynnade båda. Inger-Annas familj kunde rädda några matrenar och morbrodern fick en större avelshjord. Han kunde snabbare bygga upp en ny bärkraftig renhjord och klarade sig därför bättre igenom den svåra kris som hade drabbat samerna.

Många renskötande familjer i området kring Stora Lulevatten valde samma utväg ur krisen som Inger-Annas familj. En del av dem kunde efter några år återuppta renskötseln. Inger-Annas föräldrar fortsatte emellertid att leva som fiskesamer livet ut, medan en av hennes två bröder i slutet av 1930-talet

Lars Persson Nuttis ungdomar med morgonens fiskfångst. Vaisaluokta, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län 1940. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

återgick till renskötseln och började nomadisera. Broderns gren av Inger-Annas familj är aktiv inom rennäringen än idag. Två av hennes brorsöner är renskötare och en av dem tar hand om Inger-Annas renar.

Livet som fiskesame

När familjen blev bofast förändrades deras levnadssätt helt och hållet. Den nya boplatsten var välbekant, eftersom den var ett av deras gamla visten. De hade tidigare använt det säsongvis och de visste att fisket var bra där.

När du var tio år, hur såg det ut då? Vad gjorde familjen då?

Ja, de var väl ... de växte ju upp och en del for väl till fjälls och hjälpte till och skötte renar. ... och fiskade gjorde vi mycket.

Var det både pappa och mamma som fiskade?

Nej, inte mamma. Pappa fiskade mycket. Men inte mamma så mycket. Och då hade de ... de skaffade ju kreatur. Som kor och ... jag minns inte om de hade getter. Men getter var väl också med. Så det var ju bra ...

Familjens ekonomiska situation var mycket ansträngd och notfisket utgjorde därför en väsentlig del av deras hushållning. För det mesta var det Inger-Annas far och hennes två bröder som höll på med fisket, medan hennes mor, hennes syster och hon själv arbetade inom hushållet och med husdjuren. Mjölken från korna var en viktig del i kosthållningen. Att mjölka korna och kärna smör tillhörde moderns ansvarsområde.

Efterhand blev det allt vanligare att någon av bröderna tog

ett eller annat tillfälligt arbete utanför hemmet och då skulle en av flickorna ersätta brodern i arbetet med notfisket och vid slåttern. Alla familjemedlemmar fick hjälpa till så mycket de bara kunde och försvann en manlig arbetskraft fick i regel familjens flickor träda in som reserver. Deras arbetsinsats i hemmet ökade i samma takt som deras bröder blev mer självständiga och byggde upp sina egna liv.

Begränsade valmöjligheter

Inger-Anna minns mycket väl hur arbetsamt hon hade det under sin ungdomstid och hur begränsade hennes egna möjligheter var.

Ja, jag växte upp och, ja, hela tiden var jag ju hemma. Och det var när någon utav pojarna for till fjälls ... någon utav oss flickor skulle vara med och fiska. Vet när de drog not, då var man ju tre stycken. Fick jag ju ro och ... huvva! Nätterna. Kalla nätter. Vi notade ju på nätterna. [...] Och så kommer jag ihåg att jag längtade att jag vore fri. Men det fick jag inte. [...] Jag vet inte vad jag längtade efter. Så dumt är det. Och så med det, att mamma vart ju lite krasslig. Hon orkade inte som förr, mjölka kor och hon fick ont i armarna. Så då fick vi vara alltid hemma och mjölka. Och kor skulle de ha alltid. Det var ju mat. Slaktade på hösten om de hade någon kalv. Det var inga vegetarianer då. [Inger-Anna skrattar, hon vet att jag är vegetarian.] [...] Vi fiskade ju då hela sommaren. Och när det där notfisket var slut, då började slåttern. Då fick vi börja slå hö. Och vilket jobb det var! ... då hade Vattenfall börjat, så min yngre bror for ut och jobbade åt Vattenfall. Och jag, pappa eller

min syster, vi for ... då var det bara fiska med nät igen. Så det var aldrig någon stagnation. Och de klarade [sig] aldrig utan oss. En skulle vara med. Så, du hör. Det har varit ...

Inger-Annas möjligheter att leva ett liv utanför föräldrarnas hushåll var ytterst begränsade, om inte obefintliga, så länge hon var ogift. Jag frågade henne, vad hon gjorde sedan hon gått ut skolan. Alltså, vad hon gjorde under den period i livet, då dagens ungdomar bestämmer sig för vad de vill göra med sina liv och lämnar hemmet.

Ja, vad gjorde jag? Var hemma. Fick ingenstans fara. Skulle hjälpa hemma.

Vad menar du med att du fick ingenstans fara?

Ja, jag fick ju ingenstans fara. De [föräldrarna] kunde, klarade ju inte utan oss. Fick hjälpa hemma.

Så du behövdes där?

Mm. Fast jag många gånger hade tänkt att då jag hade någonstans [att] ta plats eller någonstans. Ja, jag fick ju inte gå [i] skolor något mer. Utan det var bara hemma.

Hade du velat fortsätta i skolan? Utbilda dig?

Ja, då tänkte jag väl inte så mycket på skolorna, för det var ekonomin som ... inte hade alla pengar att fara till några skolor ... som sa stopp.

Men du sa att du hade funderat över att åka någonstans och ta plats?

Ja, bara sådan här hembiträdesplats eller någonting. Men det fick vi ju aldrig. Du vet ... de [föräldrarna] hade ju kor och det skulle hjälpas till och mjölka och ... och så fiska. Det fick vi flickor vara med alltid. Huvaligen, vad jag hann gå.

Medlemmar i familjen Valkeapää vid tvättbaljan 1940. Enonjalme, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Du sa ju att du hade tänkt på det att åka någonstans och ta plats. Men vart hade du i så fall kunnat åka?

Nej, ingenstans. Det hade jag ingenting. Inget mål alls, utan jag tyckte väl jag fick ta plats någonstans, men var?

Det är uppenbart att Inger-Annas liv aldrig har handlat om något sådant som självförverkligande, även om äventyrlusten eller längtan till ett annat liv ändå har funnits hos henne. Istället har Inger-Annas personliga önskningar fått stå tillbaka för familjens väl. Att få en utbildning var inte ens att drömma om för Inger-Anna. Den ekonomiska situationen var den, att en sådan tanke var helt och hållet orealistisk.

Att bilda egen familj

Inger-Anna lämnade inte föräldrarnas hushåll förrän hon gifte sig. Men hon flyttade inte långt utan bara en bit från föräldrarnas boställe till svärföräldrarnas. Hon har således tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet och har aldrig bott någon annanstans.

Jag var väl tjugotvå år när jag gifte mig [Inger-Anna säger eftertänksamt] ... med den där. [Hon nickar mot sin make som är närvarande.]

Med den där?

[Inger-Anna skrattar hejdlöst.]

Men det är väl inget fel på den där?! [Jag skrattar.] Hur träffade du honom?

Ja, det var ju ... vi gick ju i skolan samtidigt då [...] och, ja, det blev väl att vi träffades. Det var ju mycket ungdomar [på] den tiden ... mycket folk efter den här sjön.

Så du kunde välja?

Ja, välja och välja. Om det var någon som ville ha en.
[Inger-Anna skrattar.] Men man vill väl ha sin ungdomstid också.

Men då gifte du dig alltså?

Dumt nog. För tidigt, vad?!

Tyckte du det?

Hur gammal är du då?

I december blir jag trettio.

Jo, du. Du är då förståndig. Det kan man då säga.

[Inger-Anna skrattar.]

[Jag skrattar.]

Oj, vad förståndigt.

Samspelet mellan Inger-Anna och mig, som intervjuare och som en annan kvinna, är tydligt. Inger-Anna ställde både före och efter bandinspelningen många frågor om mitt liv och det är uppenbart att hon i tanken jämfört oss med varandra. Jag minns att Inger-Anna efter bandinspelningen tog mig till sitt köksfönster med en underbar vidsträckt utsikt över ett vinterlandskap med sjö och skog. Jag sa att det var så vackert här och Inger-Anna frågade mig mycket allvarligt om jag skulle kunna leva här. Jag uppfattade det som att Inger-Anna verkligen ville veta det och jag kände efter länge. Slutligen sa jag någonting i stil med: »På sommaren, kanske.« Jag vill minnas att vi log mot varandra.

Inger-Anna verkar tycka att hon gift sig för tidigt i livet, särskilt när hon jämför sitt liv med mitt. Det är naturligtvis svårt att utifrån ett så litet stycke tolka Inger-Annas skäl för att tacka ja till frieriet. När jag läser och hör hennes svar får jag intryck-

et att hon tog chansen att ändra sitt liv när den erbjöd sig. Ett giftermål innebar ju trots allt en förbättring av hennes sociala ställning från dotter till gift kvinna. Men jag kan också höra hennes längtan efter ett helt annat liv, där hon hade haft andra valmöjligheter. När Inger-Anna säger att hon »gifte sig med den där«, så skulle det nästan kunna uppfattas som nedlåtande gentemot hennes make. Jag är säker på att så inte är fallet. Inger-Anna avsåg inte att man skulle kunna tolka det så utan var nästan lite skämtsam. Så vitt jag uppfattade det har hon levt ett bra liv tillsammans med maken och har inte ångrat sitt beslut att gifta sig med honom.

Aufolkning och kommunikationer

I citatet ovan nämner Inger-Anna också att det ännu under hennes ungdomstid, det vill säga på 1940-talet, bodde många samiska familjer utmed Stora Lulevattnet. Efter det att arbetet inom skogsbruket tog slut, flyttade emellertid många familjer till Gällivare eller till Jokkmokk för att hitta förvärvsarbete där. Idag har det blivit folktomt och många hus står övergivna eller används endast som fritidsbostäder sommartid. Inger-Anna har själv bevittnat avfolkningsprocessen vid sjösystemet med allt vad det har fört med sig. Förr fanns det ju en samisk lokalbefolkning som utgjorde grunden för samvaro i området och som gav en känsla av social gemenskap. Trots att det fortfarande bor några äldre samer kvar har det nu blivit ensligt mellan husen jämfört med hur det var förr.

En permanent bilväg till Inger-Annas hus byggdes inte förrän någon gång på 1960-talet. Innan dess var det inte så lätt, och inte speciellt bekvämt för den delen heller, att ta sig fram. Kon-

Interiör från sommarvisteskola i Gaitsaluokta, Norge.
Foto okänd. Nordiska museet.

takten med storsamhället var alltså begränsad. Längre var det häst eller skidor som gällde. När Vattenfall kom till området för att bygga Suorvadammen, plogade de en vinterväg på sjön för att forsla material till bygplatsen. Vintervägen var bra och uppskattad. Den var nästan som en landsväg. Men den fanns ju bara tillfälligt under vintern. Resten av året fick man ta sig fram med båt, speciellt på somrarna. »Å, vad man har kört mycket båt!«, säger Inger-Anna. Sedan kom motorcyklarna, som främst användes för körning på vintervägen över sjön. Sittande i en kälke som spändes bakom motorcykeln kunde Inger-Anna följa med. Nästa förbättring blev snöskotern som hon anser var mycket ändamålsenlig. Sedan byggdes vägen på land och då köpte de som hade råd bil. Inger-Anna tror att hon och maken till och med köpte en bil innan vägen var helt färdigställd. I början tvingades de lämna bilen i en mindre by i närheten och åka resten av sträckan från och till bilen med skotern. Mindre omständligt och mera bekvämt blev det först när bilvägen, som plogas vintertid, hade dragits fram ända till huset.

Om fördelarna med Mariekex och Optimuslampan

Inger-Anna verkar ha en förmåga att hitta de små glädjeämnen i en vardag som inte alltid har varit så lätt. Hennes skoltid är ett sådant exempel. Trots att hennes familj inte längre nomadiserade utan hade blivit fiskesamer, fick Inger-Anna och hennes syster i tioårsåldern lämna sina föräldrar för att gå i den beryktade kätaskolan. Det skiner igenom att det var en rätt så svår tid, men Inger-Anna berättar ändå om den som om där också hade funnits något gott.

Så flyttar de oss till nomadskolan [...] min syster och jag.

Bodde ni hemifrån då? Bodde ni på internat eller var ni inackorderade?

Ja, de där kåtorna ... du har kanske hört talas om de där kåtorna?

Ja.

Inget golv, utan det var ris och en massa barn. På kvällen bäddade de på de där [riset]. Var och en hade sin plats att bädda på. Tänk, vad det har varit intressant!

Hur var den? Trivdes du, eller hur var det?

Ja, man var väl illa tvungen att trivas.

Var man illa tvungen att trivas?

Jamen, [nog] tror jag det. För det var föräldrarna [som] placera [en där], så man var väl [tvungen att] vara där man blev placerad. Och så fick vi ... varje lördag fick vi en krona. Vi sparade ju [i] ett sådant där skrin. Varje lördag fick [vi] då från den där skrinet en krona som vi hade sparat. Sedan gick man till affären i [...] och där köpte man Mariekex. Det var ju billigt. Och så hade man väl te hemifrån. Och då kokade vi ju te och då ... de där Mariekex satt i koppen. Och de växte ju! Så man tyckte ju att det var så stort och så mycket. [Inger-Anna skrattar när hon berättar.] Men de blev ju större och större.

Var det lördagsnöjet?

Ja, lördagsnöjet, ja.

Ditt lördagsgodis?

Jag och min syster delade på det där. Ja, det var godis. Och en krona per lördag.

Inger-Anna använder sig av tekniska hjälpmedel som underlättar livet – frysskåp, tvättmaskin och bil. Utombordsmotorn gjorde att man slapp ro, vilket Inger-Anna verkligen är glad över. Men den uppfinning som hon har uppskattat mest av alla under årens gång är Optimuslampan, som var så mycket bättre än sin föregångare karbidlampan. Optimuslampan spred både ljus och värme. Ljuset var viktigt för att Inger-Anna skulle kunna se, bland annat när hon sydde, och så blev det så varmt och skönt i närheten av den.

Inger-Anna och hennes make verkar inte ha anammat konsumtionssamhällets principer och de lever inte i något materiellt överflöd. De har allt de kan behöva och verkar inte känna något behov av att omge sig med många onödiga ting.

Skolpojkar i nomadskola i Jukkasjärvi, Norrbotten, blir omstoppade av lärarinnan Ingrid Gaup 1939. Foto Borg Mesch. Nordiska museet.